

Savižudybės tema Lietuvos kine 1991–2018 m.

Jokūbas Vilius TŪRAS

Lietuvos muzikos ir teatro
akademija

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojami savižudybę lemiantys veiksniai bei aptariamas savižudybės vaizdavimas vaidybinuose lietuvių režisierių filmuose, sukurtuose po nepriklausomybės atkūrimo 1991–2018 metais. Tyrimui atrinkti tik tie minėto laikotarpio ilgametražiai vaidybiniai filmai, kuriuose nusižudo pagrindinis veikėjas. Analizuojama, kokius savižudybių vaizdavimo modelius, personažų charakteristikas ir siužetus rinkosi režisieriai. Vaidybinis filmas kaip tam tikras epochos dokumentas gali suteikti žinių apie suicido reiškinio psichosocialinį ir sociokultūrinį kontekstą, o filmuose dažnai pateikiamos mažiau ar daugiau išbaigtos personažų raidos istorijos galėtų paskatinti savižudybės motyvų apmąstymą, aptarimą, suvokimą ir galbūt prisidėti prie savižudybių prevencijos.

REIKŠMINIAI

ŽODŽIAI:

vaidybiniai
filmai, savižudybė,
reprezentacija, veiksniai,
motyvai, priežastys,
potrauminė patirtis.

Aptarti savižudybės temą per kiną paskatino kaip scenaristo ir režisieriaus dvejus metus trukęs darbas prie vaidybinio filmo „Senas šautuvas“ (2019)¹, taip pat metais anksčiau režisierės Marijos Kavtaradzės sukurtas filmas „Išgyventi vasarą“ (2018). Kitu svarbiu veiksniu tapo akiratin patekusi Steveno Stacko ir Barbaros Bowman studija „Filmai apie savižudybę: socialiniai modeliai, 1900–2009“ (*Suicide Movies: Social Patterns, 1900–2009* 2012)², į kurią surinkti 1377 amerikiečių ir 135 britų filmai, vienaip ar kitaip vaizduojantys savižudybės temą ir analizuojantys asmeninius individo, sociumo bei globalizmo paveiktus filmų herojų savižudybių veiksmus. Ši knyga yra pirmoji sisteminė savižudybių vaizdavimo kine analizė per 110 metų. Ji paskatino pasidomėti, ar yra informacijos, kiek ir kokių filmų šia tema buvo kuriama kitose šalyse, be JAV ir Jungtinės Karalystės, kur skiriasi savižudybių mastai ir valdžios bei kino industrijos požiūris į šios

- 1 Kuriant filmą konsultuotasi su suicidologais, vėliau, premjeriniu laikotarpiu, filmą kartu su žiūrovais analizavo Savižudybių prevencijos biuro vedėjas Marius Strička, psichologė Valija Šap, dr. Vaiva Klimaitė, prof. Nida Žemaitienė, psichologė-psichoterapeutė Aušra Norė, dr. Odeta Geleželytė, Vilniaus universiteto doktorantė Viktorija Andreikėnaitė, asociacijos „Artimiems“ steigėja Simona Savickienė bei Vilniaus universiteto Suicidologijos tyrimų centro vadovas Paulius Skruibis.
- 2 Už nuorodą į knygą dėkoju filmo „Senas šautuvas“ (2019) prodiuseri ir idėjos bendraautorei Viktorijai Akavickaitei.

temos viešinimo strategijas. Nors tiesiogiai ar netiesiogiai apie savizudybes kalbančių filmų pavyzdžių kitų šalių kine galima rasti nemažai, jų anotacijose tai dažnai nutylima, ir šalies savizudybių rodiklis nebūtinai koreliuoja su sukurtų filmų šia tema skaičiumi.

Kaip teigia kino teoretikas Siegfriedas Kracaueris, kinas geba padaryti tikrovę ir istoriją matomus, nes iškelia į paviršių sielos gelmėje glūdinčius įsitikinimus, nušviečia to meto kolektyvines nuostatas, išryškina pasąmoninius žmonių santykių klodus. Žiūrovai pažįstamus objektus filmuose pamato naujai: „tarsi pro siaurą langą stebėtum keistas scenas, kurių tikrovėje net nepastebėtum“ (Kracauer 2004: xxvi). Vadinasi, kiekvienas filmas yra lyg savitas to meto ir tam tikros šalies psichosocialinis ir kultūrinis dokumentas, todėl gali pateikti vertingos medžiagos istorikų, sociologų, suicidologų, psichologų ar kinotyrininkų tyrimams.

Filmų savizudybės tema gausa ir įvairovė pastūmėjo apibrėžti ribas ir šiame straipsnyje susitelkti į veiksnius, nulemiančius pagrindinių veikėjų savizudybes lietuviškuose ilgametražiuose vaidybiniuose filmuose, sukurtuose po nepriklausomybės iki 2018 metų. Remiantis LFC duomenimis, nuo 1991 iki 2018 metų Lietuvoje iš viso buvo sukurti 123 ilgametražiai vaidybinių filmų, iš kurių 8 atitinka apibrėžtus kriterijus.

„Savizudybė – sudėtinga, daugiareikšmė problema, kuri neturi kokios nors vienintelės priežasties ar paaiškinimo. Ją dažniausiai sukelia biologinių, psichologinių, kultūrinių, socialinių veiksnių visuma“ (Polukordienė 2003: 17). Kuo savizudybių padėtis Lietuvoje išsiskiria iš kitų šalių?

1. Labai didelis savizudybių skaičius (100 tūkst. gyventojų – 31, 2017 m.)³.
2. Savizudybių skaičiaus šuolis lyginant tarpukario ir dabartinės Lietuvos statistiką (1924 m. 100 tūkst. gyventojų – 5) (Gailienė 2015).
3. Vyrai žudosi 5 kartus dažniau nei moterys (ES šalyse šis santykis 3 : 1) (Polukordienė 2003: 19).
4. Kaime žudosi santykinai dvigubai daugiau nei mieste (ibid.).
5. Didelis jaunuolių savizudybių skaičius, nors ši tendencija stebima visame Vakarų pasaulyje (ibid.).

Savizudybių skaičiaus šoktelėjimą Danutė Gailienė aiškina potrauminiu patirtimi. Viena po kitos ėjusi sovietų, nacių ir antroji sovietų okupacija, beveik penkiasdešimt metų trukęs totalitarinis režimas, anot profesorės, naikino žmonių atsparumą psichosocialiniam stresui ir gebėjimą įveikti visuomeninių pokyčių keliamą įtampą (Gailienė 2005: 11). Kadangi tremtys ir kitos politinės represijos palietė socialiai, ekonomiškai ir politiškai aktyviausius Lietuvos piliečius, komunistinis režimas subrandino žmonėse

3 Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys. Prieiga per internetą: <https://vpsc.lrv.lt/lt/statistika/savizudybiu-statistika> [žiūrėta 2020 09 10].

išmokto bejėgiškumo sindromą (Gailienė 2005: 11), įprotį apgaulinėti autoritetus ir sistemą ar veidmainiauti (vienaip kalbėti artimame rate, kitaip viešumoje), kuris buvo savotiška išgyvenimo strategija ir kuris pernešamas iš socialinės aplinkos į vidinį žmogaus pasaulį. „Kitų apgaulinėjimas susilieja su savęs apgaulinėjimu, o nepažintos ir konstruktyviai netransformuotos savo paties giliosios deformacijos virsta nekonstruktyvia agresija ir autoagresija“ (Gudaitė 2014: 250–270). Kolektyvizacija pakirto kaimo žmogaus egzistencijos pagrindus, sutraukė bendruomeninius, šeimos ryšius, todėl stebimas ypač didelis savižudybių skaičius kaime. Didesnis vyrų savižudybių skaičius siejamas su tarp vyrų labiau paplitusiu alkoholizmu.

Apibendrinant savižudybes lemiančius veiksnius galima būtų suskirstyti į dvi stambias grupes: 1) į asmenį orientuoti psichologiniai ir sveikatos veiksniai (fizinė negalia ir ligos, skausmas, psichikos sutrikimai, depresija), 2) aplinkos sąlygoti socialiniai veiksniai (šeima, veiklos praradimas, smurtas, taip pat tradicijos, sociokultūrinės nuostatos)⁴.

Savižudybės reprezentacija kine

S. Stacko ir B. Bowman tyrimas atskleidė, kad, skirtingai nuo literatūros kūrinių, kuriuose savižudybes paskatina dažniau į individą orientuotos problemos (taip pat psichopatologinės arba labiau su personažų psichikos sveikata susijusios priežastys), amerikiečių ir britų filmuose labiausiai akcentuojami socialiniai savižudybių veiksniai (Stack, Bowman 2012: 250). Toliau pateikiama savižudybių motyvų taksonomijos lentelė (ibid.: 18).

Į asmenį orientuoti motyvai	Kine vaizduojamų tokio motyvo savižudybių proc.
1. Įprastos psichiatrinės priežastys (depresija, alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų vartojimas ir pan.)	21,4 %
2. Netradicinės psichiatrinės priežastys (psichopatiškumas ir pan.)	18,4 %
3. Biologinės ir fizinės priežastys (fizinė liga, skausmas, fizinė negalia)	6,9 %
Išoriniai arba socialiniai motyvai	
4. Artimojo mirtis (sutuoktinio, vaiko ir pan.)	7,6 %
5. Įtampos socialiniuose santykiuose (partnerio problemos, patyčios, tėvų ir vaikų konfliktai, išankstinės nuostatos, gėda)	52,9 %
6. Ekonominės problemos (finansiniai sunkumai, problemos darbe)	16,2 %
7. Altruistinės savižudybės (kare, civilinės)	18,7 %

4 Žr. Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros puslapį. Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/Jaunimo-psichin%C4%97-sveikata-ir-savi%C5%BEudyb%C4%97s.pdf> [žiūrėta 2020 09 10].

135-iuose britų filmuose 7 savižudybės motyvai procentiškai išsidėsto taip pat, kaip ir JAV filmuose, tik čia mažiau altruistinių savižudybių ir jos dažniau siejasi su mylimųjų praradimu. *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention* skyriuje „Savižudybės reprezentacija kine“ (*Representations of suicide in cinema*) Gėrardas Camy mini, kad absoliuti dauguma JAV, Europos ir Pietryčių Azijos filmų savižudybės neišaukština, nepateikia kaip egzistencinių problemų sprendimo būdo ir dažniausiai nėra pagrindinė filmo tema, išskyrus „Virgin Suicides“ (2000, rež. S. Coppola), „Last days“ (2005, rež. Gus Van Sant) (*Oxford Textbook...* 2009: 699).

Kadangi Lietuva, kaip minėjome, išsiskiria savižudybių paplitimo charakteristika, apžvelgsime, kaip savižudybių motyvai ir veiksniai atsispindi lietuviškuose 1991–2018 metų filmuose.

Sovietmečiu ši tema buvo tabu. Kaip teigia V. S. Jefremovas, „Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje (trečias leidimas) termino „savižudybė“ nėra. Ir tik nuo 80-ųjų pradeda gana intensyvus įvairių savižudiško elgesio aspektų (įskaitant socialinius ir demografinius rodiklius) tyrimas“ (Ефремов 2004: 74). Tai, be abejonės, augino stigmą. Vis dėlto negalima teigti, kad Sovietų Sąjungoje ir visame socialistiniame lageryje tokių filmų nebuvo. Suprantama, filmai dažniausiai buvo propagandiniai, ideologiniai, cenzūruoti. Vienas iš pavyzdžių – filmas „Žiaurumas“ („Жестокость“, 1959, Rusija, rež. V. Skuibinas), kuriame pagrindinis herojus idealistas komjaunuolis, negalėdamas susitaikyti su neteisybe, nusišauna. Nors Stalino ir palaikomas, pasirodęs filmas sulaukė grėsmingos kritikos, nes „mūsų tarybinis herojus taip pasielgti negali“. Režisierius privalėjo permontuoti filmą, kad savižudybės priežastis atrodytų kuo mažiau politizuota ir kuo labiau sietųsi su asmeninėmis – nelaimingos meilės – priežastimis.

Stigmatizacijos problemą liudija ir tas faktas, kad LFC pateiktuose aprašuose tarp visų 123 ilgametražių filmų, sukurtų 1991–2018 m., radau tris anotacijas, iš kurių galima suprasti, kad filmas turi sąsają su savižudybės tema. Režisieriaus Raimundo Banionio pagal J. Grušo dramą sukurtą filmo „Džiazas“ (1992) LFC pateiktoje anotacijoje atvirai įvardijamas savižudybės faktas: „sudėtingi jaunų žmonių santykiai vienintelę kompanijos merginą Beatričę priveda prie savižudybės“⁵. Režisierius Algimantas Puipa filmą „Žaibo nušviesti“ (1995), sukurtą Jolitos Skablauskaitės, Petro ir Povilo Dirgėlių apsakymų motyvais, pats gana atvirai pavadino kūriniu apie savižudžius⁶. Kito Puipos filmo

5 LFC internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=497&GenreID=454> [žiūrėta 2020 09 10].

6 LFC internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=1484&GenreID=454> [žiūrėta 2020 09 10].

„Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007) anotacijoje taip pat minima „savižudybės nuojauta“⁷. Įdomu, kaip filmui šia tema Lietuvoje buvo anonsuojami savižudybių piko Lietuvoje metai. Nuo 1991 iki 1996 metų savižudybių skaičius 100 tūkst. gyventojų Lietuvoje išaugo nuo 33,20 iki 51⁸.

Toliau pateiktoje lentelėje matome minėtu laikotarpiu sukurtus ir pasirinktus kriterijus atitinkančius lietuviškus filmus savižudybės tema. Šiuose 8 filmuose iš 123, sukurtų 1991–2018 m., pagrindinis veikėjas nusizūdo (3 moterys ir 7 vyrai).

1991–2018 m. Lietuvos filmai su pagrindinio veikėjo savižudybe	Pavaizdavimas
1. „Džiazas“ (1992, rež. R. Banionis)	nušoka nuo stogo
2. „Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	3 novelės, 3 mirtys: dviejose novelėse – nušokant, trečioje – neįvardyta
3. „Kiemas“ (1999, rež. V. Navasaitis)	pasikaria
4. „Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007, rež. A. Puipa)	nusinuodija vaistais
5. „Narcizas“ (2012, rež. D. Gasiūnaitė)	galima suprasti, kad nusiskandina
6. „Lošėjas“ (2013, rež. I. Jonynas)	mirtina injekcija
7. „Edeno sodas“ (2015, rež. A. Puipa)	eutanazija (ateityje)
8. „Išgyventi vasarą“ (2018, rež. M. Kavtaradzė)	nusinuodija vaistais

Išsamiau aptarsime kiekviename filme vaizduojamos savižudybės veiksmus.

„Džiazas“ (1992, rež. R. Banionis)⁹

Filmas apie režimo aukas. Veiksma vieta ir laikas: Vilnius, 1968-ieji, sovietmetis.

Viena iš pagrindinių veikėjų – Beatričė Aizentaitė (akt. A. Kavaitė), vidurinės mokyklos abiturientė, našlaitė, dainininkė. Dėl negatyvios informacijos pertekliaus nušoka nuo namo stogo. Beatričės savižudybę nulėmę veiksniai filme: režimas (Prahos įvykiai, „red army go home“), nelaiminga meilė, chaotiški jausmai, suicidinės mintys, disfunkcinė šeima, alkoholis, korupcija, politiniai susidorojimai, melas, išdavystė, veidmainystė, atgaila, neapykanta, demaskavimas, nusivylimas santvarka ir gyvenimu. Per prievartą patekusi į psichiatrinę ligoninę ir ten sutikusi dėdę Praną (akt. V. Paukštė), Beatričė sužino tiesą, kad jos tėvas mirė tardymo izoliatoriuje, kad „kai kurie išsigelbėjo šaudydami kitus – tarp jų ir jaunasis tardytojas Vaigauskas“. Pranas prašo jos, kad pasilikytų ligoninėje, kad ligoninėje *dabar* saugiausia. Filmas „Džiazas“ sukurtas iš karto po nepriklausomy-

7 LFC internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=3228&GenreID=454> [žiūrėta 2020 09 10].

8 <https://data.oecd.org/healthstat/suicide-rates.htm>

9 <https://www.kinofondas.lt/filmas/dziazas/>

bės, lūžiniais metais, kuriuos Lietuvoje simboliškai galima pavadinti „red army go home“ metais. Rusijos armija iš Lietuvos galutinai išsikraustė 1993 m. rugpjūčio 31 d., praėjus metams po filmo pasirodymo.

„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)¹⁰

Jolitos Skablauskaitės, Petro ir Povilo Dirgėlų apsakymų motyvais sukurtą filmą pats režisierius pavadino kūriniumi apie savižudžius. 1995–1996 m. savižudybių skaičius Lietuvoje pasiekė piką, vėliau jis svyrudamas mažėjo. Siurrealistinį, makabrišką, kupiną metaforų ir simbolių filmo naratyvą sudaro trys tarpusavy nesusijusios novelės, kurių ašimi yra savižudybė.

Pirmos novelės veiksmo vieta ir laikas: Lietuvos miestas ir pajūris. Galima numanyti, kad laikas visose trijose istorijose sutampa su penkeriais pirmaisiais nepriklausomybės metais, o filmo personažai – prarastoji karta – sprendžia problemas, kaip prisitaikyti ir išgyventi. Pirmoje novelėje jokių sąsajų su santvarka ir politika nėra, vienintelė aiškiausia nuoroda į laikmetį – kinų restoranas (filmą kurimo metais tai dar buvo egzotika).

Pirmos novelės pagrindinis veikėjas – ant tradicinės kinų eilutės lotynoamerikiečių pončą užsimitęs choreografas Rafaelis (akt. K. Smoriginas), pasiklydęs tarp pragaro ir rojaus, tarp miesto ir pajūrio, tarp meilės ir alkoholio, nepriklausomybės gyvenimo eklektikoje. Prasigėręs ir atstumtas buvusios mokinės laiptinėje nušoka iš viršutinio aukšto. Pirmoje novelėje Rafaelio savižudybę nulėmę veiksniai: beribės menininko ambicijos, alkoholizmas, negebėjimas užmegzti ilgalaikių ryšių, puikybė, atsiribojimas, atskirtis, vienatvė, senatvė, atstūmimas, nedarbas, nusivylimas gyvenimu.

Antros novelės veiksmo vieta ir laikas: neapibrėžtas Lietuvos didmiestis, kuriame galima atpažinti ir Vilnių, ir Klaipėdą. Kalbama apie užėigą „Moterų laimė“ (anuomet Gedimino prospekte buvo kavinė „Ponių laimė“). Pirmų nepriklausomybės metų ženklų yra ir daugiau: matome tų laikų cigarečių „Prince“ reklamą, S. Stallone'ės ir W. Snipeso filmo plakatą, berniukai motinai lyg pasaką namų darbams skaito tų dienų kriminalinę kroniką apie auksapirščio gaują, pavogtus iš banko 10 tūkst. litų ir t. t.

Antros novelės pagrindinis veikėjas – lėlininkas, aktorius, tėvas, varguolis, alkoholikas geraširdis Teodoras Milkus (akt. V. Paukštė), nusivylęs savimi ir gyvenimu, eilinį kartą užmiega ant bėgių. Antroje novelėje mirtį nulėmę veiksniai: skurdas, alkoholizmas, skaudžios nelaimės šeimoje, disfunkcinė šeima, bedarbystė, neviltis, nusivylimas gyvenimu, atsiribojimas, vienatvė, senatvė, menka savivertė, bejėgystė prieš likimą, santvarką, kaltės jausmas. Inteligentas nelaimėlis Milkus – nepritapėlis, neranda sau vietos, pragyvenimo šaltinio, kad išlaikytų šeimą, jo spektaklių nelanko žiūrovai, jis girtuokliauja, nori

10 <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/14727/zaibo-nusviesti>

į kalėjimą, miega ant bėgių laukdamas, kad jį pervažiuotų traukinys. Skirtingai nuo pirmos ir trečios novelės, antroje pati savižudybė neįvardijama, jaučiama tik vis didėjanti jos siekiamybė. Iš pirmos santuokos Milkus turi dukterį, kuri stotyje dirba prostitutė.

Žmona Ramutė (akt. E. Piškinaitė): – *Milkau, aš noriu Tau šį vakarą ką nors atleisti... Išsirink kokią nors nuodėmę ir aš Tau ją atleisiu...*

Milkus: – *Gerai. Atleisk man, kad aš gyvenu...*

Ramutė: – *Šito aš tau niekad neatleisiu, bet atleisiu, kad sugyvenai dukterį su kita moterimi...*

Paskutinį kartą privažiavęs prie miegančio ant bėgių Milkus traukinys sustoja, jo mirtis neartikuliuota, nuspėjama, kadras nutrūksta.

Trečios novelės veiksmo vieta ir laikas taip pat sąmoningai neakcentuojamas, bet iš dialogų paaiškėja, kad tai Lentvario dvaras, paveldosaugininkų pamirštas muziejus, kurį prižiūri ekskursijų vadovė Joana (akt. Almira Grybauskaitė), o laikas – makabriška nepriklausomybės pradžios realybė. Kiti sapno personažai galvoja, kad muziejus – tai viešbutis. Minimas Vilnius.

Trečios novelės pagrindinė veikėja – ekskursijų vadovė Joana (akt. A. Grybauskaitė) nenusižudo, bet nusižudo grafiene Kotryna (akt. Gražina Urbonaitė), paskui savo vyrą grafą (akt. E. Kunavičius) į svečius atvykusi nelaiminga buvusio šios pilies šeimininko grafo Kosakovskio giminaitė. Vyras jos vengia, nemyli, ji galiausiai iššoka pro langą.

Trečioje novelėje savižudybę nulėmę veiksniai: pavydas, nelaimės šeimoje, nelaiminga meilė, pykčio priepuolis, nusivylimas gyvenimu, galbūt psichikos sutrikimai.

Grafiene Kotryna vieniša, palikta, grafas nuo jos slapstosi, o jai nusižudžius mėgina bėgti nuo grafieneš vaiduoklio, parkritęs pats miršta nuo širdies smūgio. Juos abu palaidojusi muziejaus prižiūrėtoja Joana mato, kaip po mirties susitaike, susikabinę už parankių jiedu nužingsniuoja amžinybėn.

„Kiemas“ (1999, rež. V. Navasaitis)¹¹

Filmas apie stagnaciją. Veiksmo vieta ir laikas: filme akcentuojamas pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio sąstingis, bedarbystė, po sovietmečio visai nesikeičiantis senamiestis ir savęs ieškantys prarastosios kartos gyventojai.

Pagrindinis veikėjas – Lorencas (akt. R. Vitkaitis), žmoną ir vaiką turintis jaunas bedarbis vyras; praradęs viltį, kad kas nors pasikeis, jis pasikaria.

Lorenzo savižudybę nulėmę veiksniai filme: lūžinis, stagnacinis laikotarpis, alkoholis, nusivylimas gyvenimu, nelaiminga meilė, chaotiški jausmai, disfunkcinė šeima, socialinė atskirtis, bejėgystė prieš santvarką ar „netvarką“.

11 Delfi internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/video/transliacijos/anonsai/delfi-kino-seansas-kiemas.d?id=84210663> [žiūrėta 2020 09 10].

„Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007, rež. A. Puipa)¹²

Filmo veiksmo vieta ir laikas: pirmieji XXI a. metai, Lietuvos didmiestis.

Viena iš pagrindinių veikėjų psichoterapeutė Rita (akt. N. Savičenko) nusinuodija.

Savizudybę nulėmę veiksniai filme: nelaiminga santuoka ir meilė, vyro išdavystė, chaotiški jausmai, vienišumas, pavydas, melas, kerštas, veidmainystė, neapykanta, sąžinės graužatis, pakrikęs mąstymas, apmaudas, ištvirkavimas, nusivylimas gyvenimu.

„Narcizas“ (2012, rež. D. Gasiūnaitė)¹³

Filmo veiksmo vieta ir laikas: Vilnius, laikas sutampa su filmo kūrimo metais.

Pagrindinis veikėjas – žmonos, vaikų ir visų mylimas talentingas violončelininkas Teodoras (akt. A. Vlachopoulos) yra nepatenkintas egzistencija. Savizudybė filme iki galo neįvardyta, bet galima suprasti, kad herojus nusiskandina.

Savizudybę nulėmę veiksniai filme: puikybė, chaotiški jausmai, melas, išdavystė, veidmainystė, nelaiminga meilė, nusivylimas gyvenimu, vienišumas, apmaudas, sąžinės graužatis, galimas proto pakrikimas.

„Lošėjas“ (2013, rež. I. Jonynas)¹⁴

Filmo veiksmo vieta ir laikas: Klaipėda, pajūris; laikas sutampa su filmo kūrimo metais.

Po sumušimo atsidūręs ligoninėje, pagrindinis veikėjas paramedikas Vincentas (akt. V. Kaniušonis) susileidžia mirtiną dozę vaistų.

Savizudybę nulėmę veiksniai filme: sužlugę santykiai ir meilė, lošimas, alkoholis, melas, išdavystė, veidmainystė, neapykanta, įvairaus pobūdžio sukrėtimai, nusivylimas gyvenimu.

„Edeno sodas“ (2015, rež. A. Puipa)¹⁵

Filmo veiksmo vieta ir laikas: netolimos ateities Vilnius.

Pagrindinis veikėjas – nepagydomai sergantis psichiatras Benjaminas (akt. J. Budraitis) – pasirenka eutanaziją.

Savizudybę nulėmę veiksniai filme: liga, senatvė, fizinė kančia, nenoras būti našta, atsiradęs beprasmybės jausmas.

„Išgyventi vasarą“ (2018, rež. M. Kavtaradzė)¹⁶

Filmo veiksmo vieta ir laikas: Vilnius ir Lietuvos pajūris, 2017-iejai.

12 <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000072149/nuodemes-uzkalbejimas>

13 <https://www.kinofondas.lt/filmas/narcizas/>

14 <https://zmonescinema.lt/filmas/losejas-2013>

15 <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000074731/drama-edeno-sodas>

16 <https://zmonescinema.lt/filmas/isgyventi-vasara-2019>

Pagrindinis veikėjas – psichiatrinės ligoninės pacientas Paulius (akt. P. Markevičius) – nusinuodija vaistais.

Savižudybę nulėmę veiksniai filme: vienišumas, nelaiminga meilė, chaotiški jausmai, disfunkcinė šeima, pasak Pauliaus, „alkoholis, ištvirkavimas ir palaidas gyvenimo būdas“, veidmainystė, psichikos ligos, proto pakrikimas, socialinė atskirtis, pyktis, nusivylimas savimi ir gyvenimu, prarastos kartos tėvų vaikas.

Remiantis Stacko ir Bowman klasifikacija (Stack, Bowman 2012: 18), filmui su-skirstyti pagal vaizduojamų savižudybių motyvus.

Į asmenį orientuoti motyvai	Filmas	Personažas	Savižudybės būdas
1. Įprastos psichiatrinės priežastys (depresija, alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų vartojimas ir pan.)	„Džiazas“ (1992, rež. R. Banionis)	Beatričė Aizentaitė (akt. A. Kavaitė)	Nušoka nuo stogo
	„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	Rafaelis (akt. K. Smoriginas)	Laiptinėje nušoka iš viršutinio aukšto
	„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	Teodoras Milkus (akt. V. Paukštė)	Užmiega ant bėgių
	„Kiemas“ (1999, rež. V. Navasaitis)	Lorencas (akt. R. Vitkaitis)	Pasikaria
	„Narcizas“ (2012, rež. D. Gasiūnaitė)	Teodoras (akt. A. Vlachopoulos)	Nusiskandina
	„Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007, rež. A. Puipa)	Psichoterapeutė Rita (akt. N. Savičenko)	Nusinuodija vaistais
	„Lošėjas“ (2013, rež. I. Jonynas)	Vincentas (akt. V. Kaniušonis)	Mirtina injekcija
	„Išgyventi vasarą“ (2018, rež. M. Kavtaradzė)	Paulius (akt. P. Markevičius)	Nusinuodija vaistais
2. Netradicinės psichiatrinės priežastys (psichopatiškumas ir pan.)	„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	Grafiė Kotryna (akt. G. Urbonaitė)	Iššoka pro langą
	„Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007, rež. A. Puipa)	Psichoterapeutė Rita (akt. N. Savičenko)	Nusinuodija vaistais
	„Narcizas“ (2012, rež. D. Gasiūnaitė)	Teodoras (akt. A. Vlachopoulos)	Nusiskandina
	„Išgyventi vasarą“ (2018, rež. M. Kavtaradzė)	Paulius (akt. P. Markevičius)	Nusinuodija vaistais
3. Biologinės ir fizinės priežastys (fizinė liga, skausmas, fizinė negalia)	„Edeno sodas“ (2015, rež. A. Puipa)	Benjaminas (akt. J. Budraitis)	Mirtina injekcija

Išoriniai arba socialiniai motyvai	Filmas	Personažas	Savižudybės būdas
4. Artimojo mirtis (sutuoktinio, vaiko ir pan.)			
5. Įtampa socialiniuose santykiuose (partnerio problemos, patyčios, tėvų ir vaikų konfliktai, išankstinės nuostatos, gėda)	„Džiazas“ (1992, rež. R. Banionis)	Beatričė Aizentaitė (akt. A. Kavaitė)	Nušoka nuo stogo
	„Nuodėmės užkalbėjimas“ (2007, rež. A. Puipa)	Psichoterapeutė Rita (akt. N. Savičenko)	Nusinuodija vaistais
6. Ekonominės problemos (finansiniai sunkumai, problemos darbe)	„Kiemas“ (1999, rež. V. Navasaitis)	Lorenčas (akt. R. Vitkaitis)	Pasikaria
7. Altruistinės savižudybės (kare, civilinės)	„Edeno sodas“ (2015, rež. A. Puipa)	Benjamins (akt. J. Budraitis)	Mirtina injekcija
8. Potrauminės patirties veiksniai	„Džiazas“ (1992, rež. R. Banionis)	Beatričė Aizentaitė (akt. A. Kavaitė)	Nušoka nuo stogo
	„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	Rafaelis (akt. K. Smoriginas)	Laiptinėje nušoka iš viršutinio aukšto
	„Žaibo nušviesti“ (1995, rež. A. Puipa)	Teodoras Milkus (akt. V. Paukštė)	Užmiega ant bėgių
	„Kiemas“ (1999, rež. V. Navasaitis)	Lorenčas (akt. R. Vitkaitis)	Pasikaria
	„Lošėjas“ (2013, rež. I. Jonynas)	Vincentas (akt. V. Kaniušonis)	Mirtina injekcija

Išvados

Pasirinkto laikotarpio filmuose vaizduojamos savižudybės veiksniai yra daug labiau (13 : 4) orientuoti į individą, negu nulemti socialinių problemų, bet tikrosios priežastys yra giluminės. Atsižvelgiant į Lietuvos istorinį kontekstą išskirta dar viena kategorija: potrauminės patirties veiksniai. Tai kompleksinė savižudybių veiksmų grupė. Remiantis D. Gailienės ir kitų mokslininkų tyrimų duomenimis, išskirtinis savižudybių paplitimas Lietuvoje sietinas su potraumine posovietinės visuomenės – lūžio kartos – patirtimi, periodu, kai dėl nepasitikėjimo ir baimės būti įskųstam represinėms institucijoms žmogus galėjo pasitikėti tik savimi arba labai artimu ratu, todėl santykiai buvo įtempti, o bendruomeniniai ryšiai trapūs.

Potrauminės patirties veiksnius priskiriant prie išorinių arba socialinių motyvų į šią grupę patenka Beatricės, Rafaelio, Milkaus, Lorenzo savižudybės. Tai atsispindi ir filmuose – individo pasirinkimą lėmė socialinės, istorinės aplinkybės.

Paramediko Vincento iš filmo „Lošėjas“ (2013) savižudybės priežastys taip pat priskirtinos šiai grupei. Filme akivaizdi sovietinių laikų situacija: socialinė atskirtis, mažos algos, skurdas, beatodairiškas mėginimas papildomai uždirbti bei siekis išlikti, kai „kitų apgaudinėjimas susilieja su savęs apgaudinėjimu, o nepažintos ir konstruktyviai netransformuotos savo paties giliosios deformacijos virsta nekonstruktyvia agresija ir autoagresija“ (Gudaitė 2014: 250–270).

Praėjus 30 metų po Nepriklausomybės paskelbimo vis dar esame prarastos lūžio kartos atstovai tiek realybėje, tiek kine. Savižudybės veiksmų filmuose „diagnostika“ ir lietuviškų filmų šia tema juodraštinis sąrašas galėtų būti naudingas ne tik psichologams ir suicidologams, kuriems šie filmai gali tapti parankine priemone analizuojant atskirus atvejus, bet ir kintotyriminkams.

*Iteikta 2020 10 12
Priimta 2020 11 04*

LITERATŪRA

- Gailienė, D. Savižudybės Lietuvoje: sociokultūrinis kontekstas. *Naujasis židinys-Aidai*, 2015, Nr. 2, p. 10–19.
- Gailienė, D. Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo. *Psichologija*, 2005, t. 31, p. 7–14.
- Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Sud. Danutė Gailienė. Vilnius: Eugrimas, 2015.
- Gudaitė, G. Sovietinio palikimo atspindžiai individo gyvenime: refleksijos ir psichoterapijos procesas. *Psichoterapijos veiksmingumas: terapiniai veiksniai ir subjektyviai išgyvenami pokyčiai*. Sud. Gražina Gudaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 250–270.
- Jaunimo psichinė sveikata ir savižudybės. Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros puslapis. Prieiga per internetą: <<http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/Jaunimo-psichin%C4%97-sveikata-ir-savi%C5%BEudyb%C4%97s.pdf>>. [Žiūrėta 2020 09 10].
- Kracauer, S. *From Caligari to Hitler: a Psychological History of the German Film*. [Leonardo Quaresima redakcija ir įžanga]. Princeton: Princeton University Press, 2004, p. xv–xlx.
- Polukordienė, O. K. *Psichologinės krizės ir jų įveikimas*: praktinis vadovas. Vilnius, 2003.
- Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention*. Ed. by Danuta Wasserman. Oxford University Press, 2009.
- Stack, S.; Bowman, B. *Suicide Movies: Social Patterns 1900–2009*. Göttingen: Hogrefe Publishing, 2012.
- Ефремов, В. С. *Основы суицидологии*. СПб.: Издательство «Диалект», 2004, с. 74.

Thematics of suicide in Lithuanian cinema 1991–2018

SUMMARY. Suicide is a complex problem which does not yield a single reason or explanation. It is typically caused by a combination of biological, psychological, cultural and social factors. Feature films, as a certain document of the epoch they represent, can provide insight into the psychosocial and sociocultural context of the suicide phenomenon, whereas more or less complete stories of film character development may lead to a reflection on and perception of suicidal motives. The article provides a list of Lithuanian full-length feature films, in which the main character commits suicide and which were produced after the restoration of independence in Lithuania, in the years 1991–2018. It was precisely in this transitional period that the highest suicide rates were recorded in Lithuania.

What models of suicide representation, character profiles and plots were chosen by directors in those years? Drawing on the findings of research into the suicide phenomenon in Lithuania and employing Stack & Bowman's comparison of suicide motives in American and British films, the article provides a brief analysis of eight selected Lithuanian films: *Džiazas/Jazz* (1992) directed by Raimundas Banionis, *Žaibo nušviesti/Hit by Lightning* (1995) directed by Algimantas Puipa, *Kiemas/Courtyard* (1999) directed by Valdas Navasaitis, *Nuodėmės užkalbėjimas/Whisper of Sin* (2007) directed by Puipa, *Narcizas/Narcissus* (2012) directed by Dovilė Gasiūnaitė, *Lošėjas/The Gambler* (2013) directed by Ignas Jonynas, *Edeno sodas/Garden of Eden* (2015) directed by Puipa and *Išgyventi vasarą/Summer Survivors* (2018) directed by Marija Kavtaradzė. It also presents a discussion of changes in suicide representation in Lithuanian feature films produced during 28 years of independence.

The analysis of suicide representation in the aforementioned Lithuanian films corroborates the presumption made in research on suicide in Lithuania and its high rate that Lithuanian society is affected by the post traumatic experience incurred through its turbulent past. The analysis of suicide representation in Lithuanian films as well as an exhaustive list of Lithuanian films related to the topic may prove handy for psychologists and suicidologists in their case studies as well as film researchers.

KEYWORDS:

feature films, suicide, representation, factors, motives, reasons, post traumatic experience.